

PÁRHUZAMOS

Egy cseh olvasó párhuzamos glosszái a magyar-német *Párhuzamos történetek* szlovák kiadásához

TÖRTÉNETEK

1 E párhuzamos, egymáshoz nem kapcsolódó történetek egyenesen kikövetelik maguknak a párhuzamos, egymáshoz nem kapcsolódó glosszák formáját öltő reflexiót. Ez a személyes tapasztalatok töredékeit művé transzformáló könyv egyenesen kiköveteli a hasonlóképpen vagy még markánsabbban személyes reflexiót. Ellenben egy ilyen hosszú könyv kifejezetten kiköveteli magának a rövid választ.

2 A magyar nyelv és a magyar kultúra az én kései, nehezen beteljesíthető szerelmem. A magyar nyelv sikerrel dacol a lingvisztikai udvarlásra tett félszeg kísérleteimmel: mintha mosolygva állna bosszút azért, hogy valaha minden lehetséges indoeurópai nyelvet könnyen magamévá tettem. De minél elérhetetlenebbnek mutatkozik, annál kívánatosabbnak tűnik; annál jobban törekszem arra, hogy legalább a képei, tehát a fordítások által a közelébe jussak.

3 A cseh olvasónál szerénynek tűnő, de alapvető szerepet játszik ebben a megközelítésben a szlovák nyelv. Nem pusztán azért, mert a cseh olvasó (legalábbis ha a középnemzedékhez és az idősebb generációhoz tartozik) spontán módon megérti, s nem is azért, mert több magyar művet fordítottak le szlovákra, mint csehre. A legfontosabb az, hogy a szlovák szöveg, a dikciója s mindenekelőtt a történelmi szókészlet a tartalomtól függetlenül az 1918 előtti

Magyarországot idéző, összetéveszthetetlen illatokat és ízeket kelt életre a cseh olvasóban, a kultúra történetének a magyarok és a szlovákok által közösen megélt évezredét. A magyar szöveg, ebben az esetben Nádas *Párhuzamos történeteinek* szlovák nyelvű fordítása¹ a cseh olvasó számára olyasmit közvetít, ami „kanonizált” és „végleges”.

4 Nádas *Párhuzamos történetei* persze egy másik, szintén ezer évet felölelő kulturális összefonódást idéznek fel: a magyar és a német kultúra összekapcsolódását. Ugyanúgy, ahogy a szlovákok elhelyezték magukat a régi Magyarország kultúrájának tágabb kontextusában, a magyar szerzők is a német nyelvű kultúra szélesebb kontextusában keresték a viszonyulási pontokat. Csakhogy miközben a magyar írók a reformkori értelmiségtől Márai Sándorig és máig Nádas Péterig bezárólag az irodalom és a humanizmus nemes magaskultúráját tették magukévá, a *Párhuzamos történetek* számos szereplője Németország sötét oldalán találja meg inspirációs forrását, ahol a nacionalizmus, fatalizmus, erőszakosság és a rasszizmus vert gyökeret. Ebből a szempontból különösen szuggesztívek azok a részek, melyekben a magyar-német Thum und Wolkenstein bárónő szinte extatikus érzésektől áthatva kapcsolódik be a náci faji kutatásokba, s ugyanez mondható el a magyar „hazafiak” arról szóló eszmefuttatásairól, hogy Mohácson, a tragikus magyar történel-

mi emlékezet e színhelyén, amely a magyarok, németek, zsidók és szlávok békés együttélésének a városa is egyben, központi gyülekezőhelyet alakítanak ki a zsidók számára, mielőtt deportálnák őket a Dunán fölfelé. A „fényes” humanista inspirációhoz hasonlóan a sötét oldalról eredő ösztönzés esetében is érvényes, hogy nem lehetne termékeny, ha otthon nem volna meg hozzá a megfelelő talaj. S vessünk csak egy pillantást napjaink Európájára – akad olyan ország, amely az effajta kísértésekkel szemben teljesen immúnis?

5 A komor politikai összefüggések Nádas egy másik művében, az *Emlékiratok könyvében*² is megjelentek, de inkább csak a margón; a középpontban az emberek magántörténetei álltak, a szerelem és a gyűlölet bonyolult kapcsolatai, amelyek minden probléma és az időnkénti tragikum dacára „jók”, mert emberiek. A magyar író ezzel a könyvvel a humanista, sőt „antropológiai” hagyomány vonulatához csatlakozott, Rotterdami Erasmus és Thomas Mann lányomába lépett. A *Párhuzamos történetek*-ben azonban nemcsak a magántörténetek párhuzamosak, hanem a németekhez és a magyarokhoz kötődő tekintélyuralmak és erőszakvételek különböző száalai is: a horthyizmus „soft” rendszere, majd a náci, a nyilasok, a sztálinisták és a szovjet megszállás „hard” világa, melyek után ismét egy „soft” rezsim következik – a kádárizmus. Elmenekülnek-e előlük a szereplők oly módon, hogy a Történelemmel párhuzamos történeteikbe, testi élményeikbe és gesztusaikba kuporodnak? Egy cseh író, Daniela Hodrová és „antropológiai” esszéje, *Az összekuporodás dicsérete*³ jut eszembe.

6 Amikor a *Párhuzamos történetek* szereplői magánéletük terepén mozognak, akkor persze nem kuporodnak össze, testeik nem fonódnak egybe az önvédelmet szolgáló s a világ felé a lehető legkisebb felületet mutató gombolyagot

alkotva, hanem ellenkező értelmű gesztust tesznek: testüket s főleg „tisztátalan” részeit úgy tárják fel és mutogatják, mint olyasmiket, amiknek magukra kell vonniuk a figyelmet, s az emberek közötti kommunikáció és megértés tárgyává kell válniuk – egy olyan világban, melyben a nacionalisták és erőszaktevők által megbecstelenített szavak elveszítették az értelmüket.

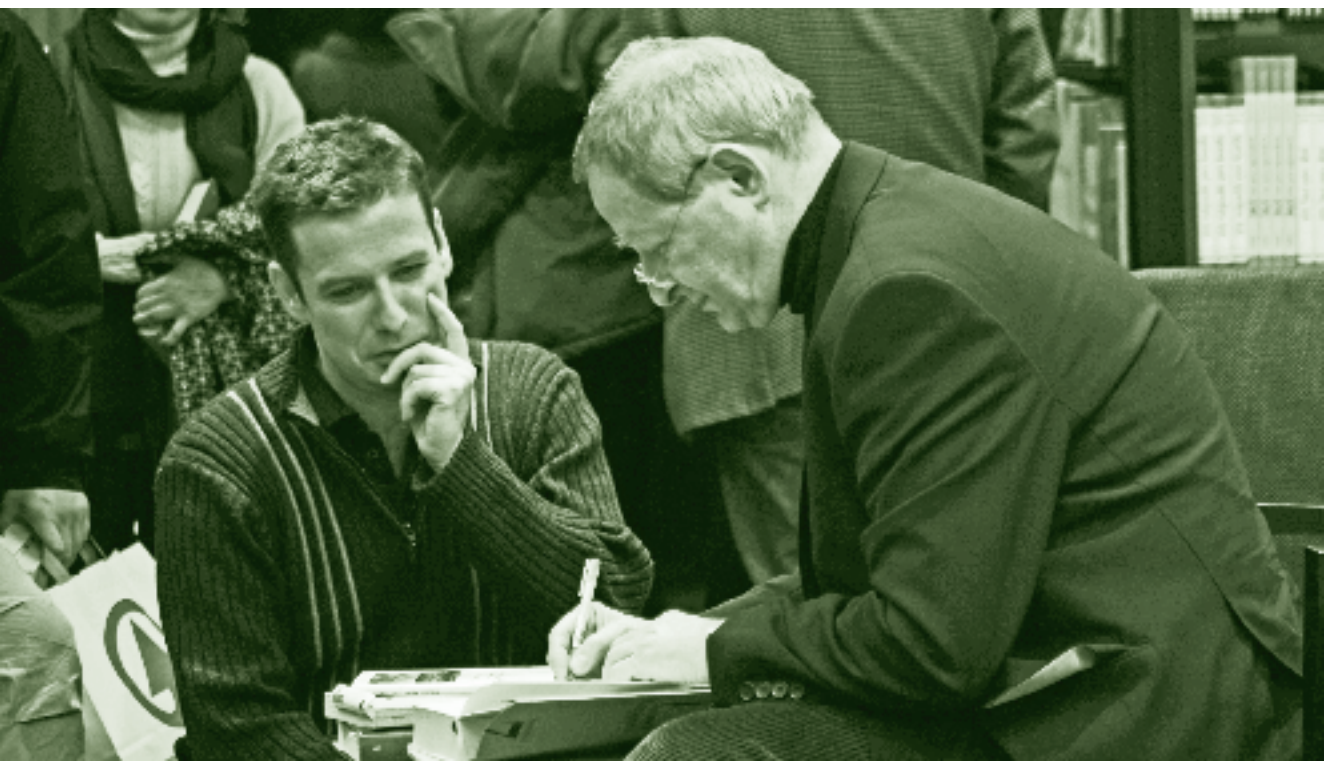
7 A *Párhuzamos történetek* számos német és angol recenzense egyetértett abban, hogy Nádas – miként ezt már az *Emlékiratok könyvével* tanúsította – messzemenően a test és a testiség írója, aki részletekbe menően megfigyeli a test funkcióit és reakcióit, s szinte kényszeredetten rögzíti, mit tapasztalnak meg ama „alantas” érzékszervek – a szaglás és a tapintás. Mi több, volt, aki valamiféle csúcstartónak nevezte őt a nemi aktusok részletező leírásainak tekintetében. Nádas a Guinness Rekordok Könyvében? Abszurd ötlet, pontosan ragadja meg korunk mentalitását. A kötet kritikusi viszont nem értettek egyet abban, hogy ezek a leírások inkább vonzóak-e (és irodalmi szempontból sikerültek), vagy taszítóak (és irodalmilag „túlterheltek”, következésképp már hatástalanok). Ennél a pontnál viszont a recenzensek egy sokkal fontosabb kérdéshez jutottak: vajon vulgárisak-e a szóban forgó testrészek reakcióikkal és érzéki észleleteikkel együtt, avagy fennkölték-e, pusztán azért, hogy természeteseek és emberiek? Nádas bizony nem Bukowski, nem leli kedvét a vulgáritásban, s nem a sokkolás a leghőbb vágya. Az ő provokációja abban áll, hogy e testrészeket, működésüket és váladékaikat a természeti jelenségek kifinomult, már-már arisztokratikus, helyenként pedig impresszionisztikus leírásaival párhuzamosan mutatja be. Végül is az egész trilógia, miután oldalak százain át gyilkolásról és fenyegetésekről, közönségről és önkielégítésről, vizelésről és székletürítésről folyt a szó,

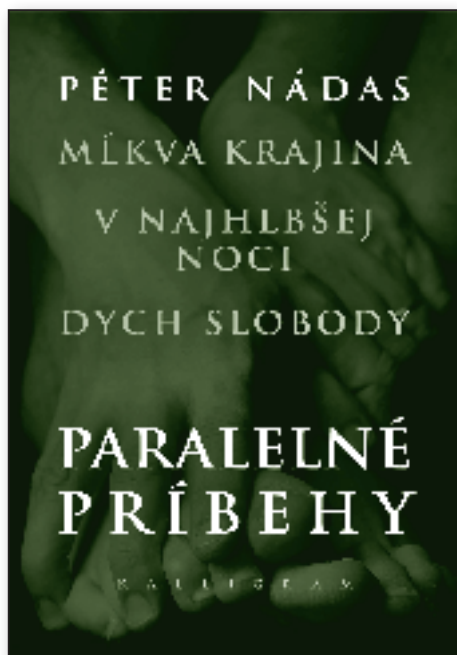
egy olyan jelenettel ér véget, melyben a lakókocsi mennyezetén az a napfény tükröződik vissza, amely a folyó felszínén ragyog: „Sötét foltok reszkettek benne, a nyárfák leveleinek könnyű árnyai.” Egy cseh író, Jaroslav Durych s a *Haszontalan szolgák (Služebníci neužiteční)*,⁴ című regénye jut eszembe: a könyv Japánban tevékenykedő jezsuita misszionáriusok történetét mondja el, s legerősebb és leginkább sokkoló motívumainak egyike az, hogy az emésztőgödörben felcsillan a napfény, miközben a gödör közvetlen szomszédságában a jezsuiták a halálukra várnak.

8 Még egyszer tehát: közönséges vagy fennkölt-e a test a maga reakcióival, kigőzölgésével és váladékaival, a benne ható kényszerrel, hogy nyálkahártyáit idegen nyálkahártyákkal kapcsolja össze? A dilemmát a szereplők oldják meg, akik újra és újra meglepődve figyelik, mi történik velük, s mit tesznek ők maguk. A dilemma megválaszolatlan marad, miként az egyes párhuzamos történetek is befejezés, megoldás és csattanó nélkül maradnak. A válasz a végső, impresszionisztikus megválaszolatlanság, a valóság egy másik dimenziójára való hivatkozás. Egy ismeretlen bibliai szerző, *Jób könyvének* írója jut eszembe. A teodiceát, a rossz eredetének magyarázatát firtató kétségbeesett kérdésére ő sem kap semmiféle racionális választ, s azzal szembesül, hogy a teremtés egésze mennyire meghaladja az ember fel fogóképességét. Az Isten teremtő munkája is „párhuzamos történetben” nyilvánul meg, amelyeknek nem látjuk se a kezdetét, se a végét. Nem véletlen, hogy Nádas *Párhuzamos történeteinek* egy további vonulata a szereplők némelyikének Istennel, a Teremtővel kapcsolatos elmélgéseiből bontakozik ki. A könyv legelején színre lépő Döhring, ez a meghasonlott fiatalember, egy náci család leszármazottja, akinek ho-

mályos módon köze van az „apafigura” meggyilkolásához, a mű végén a Jób gondolataihoz igencsak hasonlókat fogalmaz meg. A nemzetiszocialista „fajkutatók” viszont azon töprengenek el, hogy egy egészen más Úristen volna kedvükre való – illetve legszívesebben ők maguk válnának istenekké...

9 Annak dilemmáját, hogy „mi is történik a testemmel”, talán Kristóf oldja meg a leginkább sokkoló összefüggések közepette – az a szereplő, aki önmagát is meglepve beleveti magát a budapesti Margitsziget éjszakai homoszexuális orgiáiba. Ezeket az orgiákat a szerző ugyanolyan részletezően és odaadással írja le, mint a heteroszexuális jeleneteket – mi több, jól érzékelhető és arra irányuló elbeszélői szenvedéllyel, hogy „egészen legalulra, a legmélyebb mélységekbe szálljon alá”. Ezen túl még annak gondolata is világosan megfogalmazódik, hogy a szexualitás épp ebben a formában az embernek a szabadságát jelenti: „Élvezte a testi rettegést. (...) Az élvezet valószínűleg Isten egyik mellékneve. A személyiség pedig nem több, mint a tulajdonságok nyalábja, s gazdag kínálata kedvünk és igényünk szerint szabadon használható. Akkor viszont semmi köze nem lehet ahhoz az esztelen küzdelemhez, amivel a tiltások és kötelezettségek közé beszorított hülye kispolgárok az egzisztenciájukat igyekeznek bebiztosítani, és ezzel némi tartósságot, állandóságot és biztonságot kiszorítani testük archaikus realitásából.” Minderre tekintettel persze muszáj feltenni a kérdést, hogy Nádasnak van-e köze a jelenkori „gay irodalomhoz”, s ha igen, milyen mértékben. Olyan könyvek jutnak eszembe, mint *A gay irodalom története*⁵ vagy *A gay és lesbikus irodalom öröksége*,⁶ s az egész, e művek által is képviselt s jószerivel már önálló tudományág. Nádas ezekben a kilencvenes évek-

ből való s immár sztenderd kézikönyvekben időbeli okokból sem szerepelhet – de helye volna-e a folytatásukban? Kérdéses, nem tagadja-e ő maga a „gay irodalom” létezésének téziséét azáltal, hogy hangsúlyozza: a homoszexuális tapasztalat nem jelent semmi különösét, s az egyén életében nem zárja ki az ugyanolyan autentikus heteroszexuális tapasztalatot, emellett pedig a homoerotikus vonzalom tulajdonképpen természetesnek tekinthető ugyanazon nem képviselői között – végül is az *Emlékiratok könyvének* ez az egyik fő motívuma. Ha az ilyen típusú irodalmat „törzsi” értelemben fogjuk fel, tehát egy különös emberi faj különös irodalmaként – s ezzel gyakran találkozunk az amerikai tudósoknál, akik egyúttal a gay mozgalom aktivistái is –, akkor Nádas biztosan nem tartozik bele ebbe a kontextusba. De más európai írók is az eszembe jutnak, olyanok, akik inkább a hagyományos kulturális értékeket (és irodalmi formákat) vallották magukéinak, s műveikben épp azt mondták el, milyen spontán módon tehet szert ugyanazon személy mindkét tapasztalatra – ez a motívum bukkan fel Evelyn Waugh *Utolsó látogatásában* (*Brideshead Revisited*) és Marguerite Yourcenar *Hadrianus emlékezései* (*Mémoires d'Hadrien*) és *Opus Nigrum* (*L'Oeuvre au noir*) című könyveiben. Hogyha a homoszexualitás irodalmi megnyilvánulásait feltáró kutatásnak minden változatot számba kell vennie, azokkal együtt, amelyeknek semmi közük sincs a „gay aktivizmushoz”, akkor e kutatásnak Nádas Péterre is ki kell terjednie.

10 Szerelmes megfigyelője számára a magyar kultúra jelentős mértékben a testiség kultúrája – persze nem valamifé-

le „vad”, a szexuális anarchiát képviselő formában, hanem a hagyományosan kultivált, az irodalom által is ünnepeelt, Krúdy Gyula által fémjelzett tradíció jegyében. Budapest a fürdők és a kulináris élvezetek városa, s a fürdőhelyek a *Párhuzamos történetek*-ből sem hiányoznak. Végül is ezek a helyek a férfiak közösen megélhető meztelenségének legfőbb színterei, miközben a ruhátlanság (többnyire) nem explicit szexuális tartalmú, de implicit módon s ugyanakkor kimondatlanul a homoerotikus elem hordozója. A *Párhuzamos történetek*-ben a Lukács fürdő három barát eszmecsereinek és kölcsönös érintéseinek a színhelye. Az avatatlan szemlélő (a kabinos) számára sem a politikáról folytatott rejtjeles beszélgetésnek, sem az érintéseknek nincs értelme; az érintések nem a nyílt erotika hordozói, ellenben a test titkos nyelvét szólaltatják meg, amely révén ez a három régi barát arról beszélget, ami legalapvetőbb számukra: kölcsönös közelségükről, amely mélyebb, mintha erotikus jellegű volna. A szexualitás nem azonos az identitás és a kommunikáció legmélyebb síkjával – ez is hozzátartozik a budapesti fürdők és a *Párhuzamos történetek* üzenetéhez.

11 S hol marad az étel? Az étel, amely a test gyönyörének és a társadalom építésének nem kevésbé fontos eszköze, szinte teljesen eltűnt. Az étel a *Párhuzamos történetek*-ben szinte csak a hiánya révén van jelen, esetleg azáltal, hogy nem megfelelő módon fogyasztják. Döhring düseldorf-i nagynénjének kihűlt reggelije. A vacsora nélküli karácsonyi vacsora, melynek során Döhring találkozik a nyomozóval. A kenyér, melyre hosszú sorban várnak a kiéhezett Budapesten a háború végén. S ami talán a leghatásosabb: az örömteli nyüzsgés a meleg és gazdag szállodai konyhában, amelyre az a hős gondol vissza az *Ilona rizses csirkéje* című fejezetben, aki épp maga mögött hagyta a Margitszigeten töltött orgiasztikus és gyöttrő éjszakát. A szex a sötétséghez és az éjszakához tartozik, az étel a fényhez és a reggelhez. Étél azonban nincs. Az örömmel teli konyha hiányában csak az emlék marad. Ó, jaj!

12 Étél nincs, de van helyette mindenféle más. S gyakorlatilag mindenről olvastunk már valahol – magánál Nádasnál, Esterházynál, Konrádnál vagy Kertésznel, de az is lehet, hogy cseh, német, osztrák vagy szlovén kortársaiknál: a zsidóságról a holokauszt előtt és után, a humanista polgári kultúráról és széthullásáról, a náciizmusról és a kommunizmusról, a Trianon és 1956-vert forradalma által kiváltott magyar traumáról (és más nemzetek párhuzamos traumáiról), Közép-Európáról mint a nacionalizmusok és totalitárius rendszerek elleni védekezés nosztalgikus és utópisztikus

lehetőségéről, a szexualitás „freudista” felfedezéséről és kutatásáról... Az irodalmi technikák oldaláról szemlélve a dolgot szintén azt látjuk, hogy mindent „valahol már olvastuk”: váltakoznak az elbeszélői perspektívák, a narrátorok és az idősíkok, idézőjelek nélküli belső monológokkal és párbeszédekkel találkozunk, s a kései modernista, vagy ha úgy tesszük, a posztmodernista regény számos más eljárása bukkan fel. Miért olvassuk ezt újra és újra, még hozzá ilyen óriási terjedelemben? Azért, mert a szerző makacs. Meggyőződése, hogy ezekről a témákról újra és újra beszélnünk kell (különös tekintettel arra, hogy Magyarországon, Németországban s egész Európában – a „demokratikus” Csehországot is beleértve! – ismét a náciizmus hulláma magasodik fel), s az említett irodalmi technikák még nem merítették ki minden lehetőségüket. Azért, mert a szerző konokságában talán még egy, valóban nagyszabású közép-európai regényt akar írni. Biztosan tudatosítania kell: azóta, hogy írni kezdte a regényt, majd az megjelent, s utána különböző európai nyelvekre lefordították (a szívélyes szlovák nyelvet is beleértve!), szinte minden megváltozott. Közép-Európa s az irodalmi posztmodernizmus is divattá lett, s miként minden divat, többé-kevésbé ez is elveszítette vonzerejét. Az emberek pedig egyre kevesebbet olvasnak. A szerző viszont kockáztat: jelen művével úgy merül alá a bizonytalanságba, ahogy hőse a Margitsziget sötétségébe. A szerző előtt csak két lehetőség áll: megtörténhet, hogy műve olyasmivé válik, amit „kultikus regénynek” neveznek, s ez esetben olvasni, idézni és elemezni fogják, az irodalomtudósok grafikonokká és táblázatokká változtatják át, a fiatal korú olvasók „jópofaságokat” szednek ki belőle, kiforgatják majd és parodizálják, és így tovább. Vagy pedig afféle túlságosan nehéz, túlságosan ambiciózus és túlságosan intellektuális képződményként tiszteletteljes fogadtatásra talál az irodalmárok szűk körében, s aztán ugyanolyan tiszteletteljesen felrakják a polcokra. Bizonyos, hogy nem fogják és nem is olvashatják „csak úgy”, a megszokott módon. Tertium non datur. *A Párhuzamos történetek* története éppoly nyitott, mint maguk a történetek. Ki tudja, merre folytatódnak tovább?

13 S mindezen túl még egy párhuzam ötlök fel bennem, amely mottóként szolgálhatna a *Párhuzamos történetek*hez: Klaus Mann *Fordulópont* című önéletrajzi munkájának a Budapest meglátogatását felidéző részére gondolok. A szerző családi háttere folytán a német polgári humanista kultúra képviselője volt, beállítottságát tekintve pedig a náci totalitarizmus ellen küzdő hajthatatlan, magányos harcos – s ezzel „párhuzamosan” ama rémítő és felszabadító testiség szenvedélyes kutatója: „Valamiképpen hajlamos voltam arra, hogy a borzalmakat, amelyek miatt elmentem Németországból és kerültem Olaszországot, Budapesten ne vegyem teljesen komolyan. Vajon ebből a toleranciából természetből fogva könnyelmű jellememre lehet-e következtetni, vagy a magyar főváros gondtalan bájával, operettbe illő légkörével magyarázható a dolog? Bármi is az igazság, szégyenkezve kell bevallanom, hogy a társadalmilag elmaradt Budapesten, a korrupt és terrorisztikus kormányzat uralma alatt nagyon jól szórakoztam. (...) A gyönyörű Duna-parti promenádokon mindig történt valami. S ugyanúgy a túlzott eleganciájú éjszakai szórakozóhelyeken, a törökös díszítésű fürdőkhöz, melyeknek a gyógyhatású hegyi források gőzétől buján telített félhomálya szégyentelen kollektív orgiákra csábított.” Ehhez a tüntetően „könnyed” részhez kapcsolódik persze a magyar antifasisztákkal való találkozást felidéző beszámoló – és mindaz, amit a szerző saját, a könnyeden kívül bármi másnak nevezhető szerelmi kapcsolatainak történetéről a budapesti fejezet elmond...

14 *A Párhuzamos történetek* szálai nem a szövegben futnak össze, hanem a szövegen túl. A párhuzamos glosszák úgszintén.

Fordította és jegyzetekkel ellátta G. Kovács László

Martin C. Putna (1968, Písek): cseh irodalomtörténész és kritikus, műfordító, moderátor és a Károly Egyetem oktatója.

G. Kovács László (1961, Pozsony): történész, műfordító, elsősorban cseh nyelvű próza alkotásokat és társadalomtudományi munkákat fordít.

JEGYZETEK

- 1 Péter Nádás: *Paralelné príbehý*. Kalligram, Pozsony (Bratislava), 2009; fordította Juliana Szolnokiová
- 2 Péter Nádás: *Kniha paměti*. Mladá fronta, Praha, 2001; cseh nyelvre fordította: Anna Valentová. Szlovákul *Kniha paměti* címmel a pozsonyi Kalligram kiadónál látott napvilágot 2004-ben, Juliana Szolnokiová fordításában.
- 3 Daniela Hodrová (1946): *Chvála schoulení*. Eseje z

poetiky pomíjivosti. (Az összekuporodás dicsérete. Esszéek a mulandóság poétikájából). Malvern, Praha, 2011

- 4 Jaroslav Durych (1886–1962) tetralógiájának első része 1940-ben jelent meg, a teljes kiadás pedig csak 1969-ben Rómában; a katolikus szellemiségű mű (és szerzője) a legkevésbé sem volt kívánatos a szocialista Csehszlovákiában, s a nagyszabású regényfolyamot

az író szülőhazájában csak hét évvel a diktatúra bukása után, 1996-ban adták ki.

- 5 Gregory Woods: *A History of Gay Literature. The Male Tradition*. (A gay irodalom története. A férfi-tradíció). Yale University Press, 1999
- 6 Claude J. Summer: *Gay and Lesbian Literary Heritage (A gay és leszbikus irodalmi örökség)*. Henry Holt and Company, 1995